

Марија С. Смуђа*

EyeSee, Београд

Слађана Р. Луковић*

Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Ужицу

Данијела С. Петровић*

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

СОЦИЈАЛНА ДИСТАНЦА И СТРУКТУРА СТЕРЕОТИПА УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ПРЕМА РОМИМА: КВАНТИТАТИВНА И КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА1**

Апстракт: Социјална дистанца је предмет многих истраживања, а посебно је актуелно питање истраживања социјалне дистанце према Ромима. Истраживање које смо спровели имало је неколико циљева. Основни циљ се односио на утврђивање постојања и интензитета социјалне дистанце према Ромима код ученика основношколског узраста. Специфични циљ истраживања се односио на утврђивање постојања разлика у изражености социјалне дистанце код ученика који имају и који немају чест контакт са Ромима. У истраживању су учествовала 152 ученика четвртог и осмог разреда основне школе. За испитивање социјалне дистанце коришћена је Богардусова скала, прилагођена за децу. Спроведене су и две фокус групе са циљем добијања квалитативних података. Резултати показују да је социјална дистанца према Ромима изражена, те да је најнепожељнији однос са Ромима седење у клупи, док се најлакше прихвата да Ром иде у исту школу. Утврђено је да ученици који имају више контаката са Ромима имају и мање изражену социјалну дистанцу према њима. Квалитативна анализа података указује на већу заступљеност негативних стереотипа о Ромима. Да би се добила права слика структуре социјалне дистанце према Ромима, неопходно је комбиновати квантитативне и квалитативне мере.

Кључне речи: *социјална дистанца, Роми, ученици, фокус групе, Богардусова скала.*

* marija.smudja@gmail.com

* lukovic@pfu.kg.ac.rs

* dspetrovic65@gmail.com

** Рад је део пројекта „Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција вважних друштву оријентисаном на европске интеграције”, број 179018, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Део рада саопштен је на 59. научно-стручном скупу психолога Србије *Наши идентитет и друштвене промене*, Сокобања, 1–4. јун 2011. године, под насловом „Социјална дистанца ученика основне школе према Ромима”.

УВОД

Појам социјалне дистанце први пут користи социолог Парк (Парк, 1902, према: Поповић и сар., 1988), премда се овај појам највише везује за Богардуса, који је конструисао скалу за мерење овог феномена (Bogardus, 1925). Скалу социјалне дистанце Богардус углавном примењује за испитивање односа према различитим етничким групама и тада се говори о етничкој дистанци, мада се ова скала може употребљавати и за испитивање односа према групама друге врсте.

Различити аутори на различите начине дефинишу социјалну дистанцу. Она се може одредити као мера разумевања и интимности која карактерише предсоцијалне и социјалне односе уопште или као различити ступњеви осећања интимности које припадници једне друштвене групе доживљавају у односу на припаднике других друштвених група исте врсте (Хавелка и сар., 2004). Социјална дистанца, теоријски, може да се схвати и као ставовска предиспозиција за дискриминаторско понашање према различитим маргиналним групама (Васовић, 1995, према: Мићевић, 2005).

Да би се социјална дистанца могла мерити, она се мора операционално дефинисати, најчешће преко узорака конкретних односа у које припадници група могу да ступају. На пример, према Богардусу социјална дистанца укључује следеће категорије односа, од највеће блискости ка најмањој: блиско сродство путем брака, чланство у истом клубу као израз блиског пријатељства, становање у истој улици, запослење у истој професији, држављанство у истој држави, посета земљи, искључење из земље (Bogardus, 1925; Хавелка и сар., 2004). Поједини аутори укључују друге врста односа: прихватио/ла бих за интимног пријатеља, затим плесао/ла бих са њим/њом, путовао/ла бих истим колима са њим/њом, не бих желео/ла да живи у мом комшилуку, па све до учествовао/ла бих у његовом/њеном линчу, као одраз највеће социјалне дистанце (Triandis & Triandis, 1962).

Питање социјалне дистанце једно је од веома важних питања на простору Југоисточне Европе, а такође и проблем којим се баве како психолози, тако и социолози и истраживачи који долазе из других дисциплина. Социјална дистанца, или прецизније, етничка дистанца, била је чест предмет истраживања на подручју бивше Југославије, па и на подручју Србије, као мултиетничке државе. Резултати истраживања Бироа и сарадника (Биро и сар., 2000; Биро и сар., 2002) етничка дистанца према десет народа у периоду од 1997. до 2002. године, била је на релативно високом нивоу, што није био случај у периоду пре ратних сукоба на територији Балкана (Пантић, 1991). Током ратних сукоба дистанца се повећава, те у једном истраживању нађено да би само 25% Срба прихватило породичне везе са Хрватима, 19% са Бошњацима и 16% са Албанцима (Кузмановић, 1994). Народи према којима, најчешће из

историјских и религијских разлога, постоји најизраженија дистанца јесу: Албанци (Секел, 2000), Роми (Ђорђевић, 2002; Францешко и сар., 2005; Кајон и сар., 2007; Жолт и Коковић, 2005; Миладиновић, 2008), Муслимани, Мађари и Хрвати, док се, с друге стране, Црногорци и Македонци доживљавају као Србима блиски народи (Биро и сар., 2000; Биро и сар., 2002; Михаић и Михаић, 2003). Претходна истраживања показују велику социјалну дистанцу код деце раног основношколског узраста према Ромима и Албанцима (Михаић и Михаић, 2003), док истраживања спроведена на територији бивше Југославије показују да се највише одбацују Роми (Ђуровић, 2002; Пухало, 2003, Турјачанин 1999; Хрватић, 2004).

У студији у којој су комбиновне експлицитне и имплицитне мере аутори су испитивали ефекте интергрупних контаката у инклузивној и неинклузивној средини и показали да контакт са ромском децом у инклузивној образовној средини води позитивнијем експлицитном понашању према овој групи, али да нема разлика на имплицитном нивоу (Žeželj, Jakšić i Jošić, 2015). Имплицитни ставови вуку корене из искустава ране социјализације и активирају се изнова током живота индивидуе, те су на тај начин отпорнији на промене. Имплицитни ставови се обично процењују коришћењем поступака који мере латенцију одговора и могу да буду предиктивнији у односу на одређене форме понашања. Насупрот њима, претпоставља се да су самоизвештаји о групним преференцијама скорије стечени и самим тим подложнији променама (Žeželj, Jakšić i Jošić, 2015). И у студији других аутора у којој су комбиноване експлицитне и имплицитне мере указано је да постоји јака преференција већинске групе код обе групе деце (и ромске и српске групе) и да имплицитне преференције јачају са узрастом (Radoš, Zdraveva i Žeželj, 2019). Ови резултати указују да само школовање неће умањити негативан социјални идентитет и да мањинске групе деце морају бити стратешки оснаживане на ширем друштвеном плану који би обухватио систематске мере подршке и инклузије Рома у заједницу у којој живе, пре свега кроз континуирано образовање на свим нивоима, као и кроз адекватну социјалну и здравствену заштиту.

Истраживањем које се бавило променама у изражености предрасуде према Ромима пре, непосредно након и 17 месеци после приказивања ријалити емисије у којој је победник био припадник ромске мањине, утврђена је мања израженост експлицитних, али и имплицитних предрасуда према Ромима, него у раздобљу пре емисије (Löw Stanić, 2014). Резултати овог истраживања указују да, иако и даље нижи него пре емисије, постоји тренд поновног пораста предрасуда 17 месеци након емитовања емисије. Аутор закључује да би већ и једна телевизијска емисија могла довести до знатног смањења предрасуда, као и да се то може остварити медијским контактом с припадником мањине и опажањем позитивне мањинско-већинске интеракције, али и изложеношћу медијској агенди која промовише норму међугрупне интеракције (Löw Stanić, 2014). Испитујући антиромске ставове као јединствену форму предрасуда у Мађарској и Словачкој, аутори су потвр-

дили да су интергрупни контакти са Ромима повезани са негативним ставовима, да су предрасуде углавном изражене на негативне начине, што је омогућено друштвеним контекстом који одобрава ова уверења, као и да романтизиране идеје о културолошким разликама између ромске и неромске популације доприносе психолошком дистанцирању Рома од друге националне групе (Kende, Handarics & Láštíková, 2017).

Поставља се питање одакле потиче тако висока дистанца будући да су Роми најбројнија мањина у Србији. До сада су најчешће били изложени углавном негативној дискриминацији, а интеграција на којој се радило углавном је значила асимилацију (Јакшић, 2002). Једна од замерки истраживањима која се баве социјалном дистанцом јесте и неузимање у обзир контекста у коме се социјална дистанца мери, а на који је она осетљива (Verkuyten & Kinket, 2000). Међутим, када бисмо приликом мерења дистанце према Ромима узели у обзир и контекст и прихватили да је социјална дистанца осетљива на конфликте међу групама, то би објаснило релативно високу дистанцу према Албанцима, Хрватима, Мађарима и Муслиманима, али не и према Ромима да са њима није било конфликта на нашој територији, на којој они већ дуго живе са њима (Францешко и сар., 2005).

Последњих година се у нашем друштву улаже све више напора да се обезбеде услови за инклузију Рома, пре свега у образовни систем. Нова законска регулатива и друге мере подршке довеле су до тога да се број ромске деце у редовним школама све више повећава. На тај начин се неромска деца налазе у свакодневном контакту са ромском децом у школском окружењу. Теоријски посматрано, контакт између две групе би требало да доведе до смањења предрасуда и социјалне дистанце (Шериф и Шериф, према: Рот, 2006; Fichten et al., 2005), али исто тако и хипотеза контакта тврди да неће сваки контакт између група бити позитиван и довести до смањења предрасуда. Нека истраживања показују да контакт са групама према којима постоје стереотипи и висока социјална дистанца утиче више на когнитивну димензију става, него на афективну (Jaffe, 1967). Да би он био продуктиван, групе у контакту морају бити равноправне, јер контакт између група у којима је једна супериорна, а друга инфериорна неће резултирати позитивним исходом пошто у тој интеракцији нема равноправне расподеле моћи (Рот, 2006; Францешко и сар., 2005). Школско одељење је простор где се деца налазе или требало би да се налазе у равноправном положају и контакт у таквим ситуацијама би требало да доведе до смањења социјалне дистанце (Францешко и сар., 2005).

Међутим, различита истраживања су показала високу социјалну дистанцу према ромској деци и код деце која имају и код деце која немају свакодневни контакт са Ромима (Францешко и сар., 2005). У покушају да одговоре на питање да ли ступањ (не)прихватања Рома зависи од њихове просторне удаљености/близине, аутори су реализовали истраживање у регији у којој су Роми најзаступљенија мањинска заједница и закључили да у условима мале физичке међусобне дистанце, у којој су осигурани чешћи међуетнички контакти,

близина Рома чак смањује ступањ прихватања социјалних односа са њима (Šlezak i Šakaја, 2012). Притом се истиче да ова инверзија на Богардусовој скали социјалних односа, при којој се просторни јавни контакт прихвата теже него интимнији и личнији контакт, несумњиво чини да се одржава висок ступањ просторне сегрегације Рома. Такође, истраживање социометријског положаја Рома показало је да они имају нижи социометријски статус него друга неромска деца (Кајон и сар., 2007). Овим истраживањима недостају квалитативни подаци, који би говорили о току самог процеса, разлозима за постојање социјалне дистанце, факторима који утичу на њено јављање и одржање.

ПРОБЛЕМ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Основни проблем истраживања јесте однос ученика основношколског узраста према Ромима, као и да ли са узрасним променама долази и до промена у социјалној дистанци према Ромима. Поред тога, може се претпоставити и постојање разлика у односу између података добијених квантитативним (Богардусова скала) и квалитативним (фокус групе) путем. Очекивано је да када се од деце захтева да се одреде за неки избор, она то и чине, али у позадини њихових одлука могу стајати различити разлози, који их мотивишу да такве изборе праве. Због тога је употребом квалитативне методологије могуће добити потпуније податке о испитиваним феноменима.

Спроведено истраживање имало је неколико циљева. Основни циљ се односио на утврђивање постојања и интензитета социјалне дистанце према Ромима код ученика основношколског узраста, као и разлике између ученика различитог узраста и пола. Затим, следећи циљ се односио на утврђивање постојања разлика у изражености социјалне дистанце код ученика који имају и који немају чест контакт са Ромима. Истраживање је заокружено добијањем квалитативних података о социјалној дистанци.

Истраживање је спроведено на испитаницима у западној Србији, у Златиборском округу, те би се резултати могли применити на просторни оквир истраживања, а уз извесну опрезност у генерализовању и на остала подручја. Према подацима пописа из 2002. године, у етничкој структури Србије (без Косова и Метохије), Срби као већински народ чине 82,9% укупног становништва, док се међу највећим националним мањинама налазе и Роми (1,4%) (Радушки, 2004). Посматрано по окрузима, Роми су највише заступљени у изразито хетерогеном Пчињском округу (12,1 хиљада), а најмање у општинама Златиборскога и Моравичког округа (од 0,0% до 0,3%) (Радушки, 2004). Иако су Роми на подручју округа на коме је изведено истраживање заступљени у мањој мери у односу на остале округе Србије (у којима их има знатно више) занимљиво је истражити да ли и у оваквој средини постоји изражена дистанца према тој етничкој скупини.

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

У истраживању су учествовала 152 испитаника. Узорак је био погодан, чинили су га ученици четвртог и осмог разреда Основне школе „Стеван Чоловић” у Ариљу. Ову школу је текуће школске година похађало 17 ученика ромске националности, девет ученика у млађим и осам ученика у старијим разредима.

Полна и узрастна структура узорка приказана је у Табели 1. Већину узорка су чинили ученици српске националности (96%), док је Рома (4%) и Црногораца (1%) било знатно мање, при чему није било припадника осталих нација.

Табела 1. Полна и узрастна структура узорка

		М	Ж	Укупно
IV	f	38	33	71
разред	%	25	22	47
VIII	f	47	34	81
разред	%	31	22	53
Укупно	f	85	67	152
	%	56	44	100

Технике истраживања и инструменти

За добијања квантитативних података о социјалној дистанци коришћена је верзија Богардусове скале социјалне дистанце прилагођена за децу, коју су конструисали Францешко и сарадници (Францешко и сар., 2005). Скала се састојала из четири типа односа (да живи у твојој улици, да иде у твоју школу, да седи са тобом у клупи и да буде твој другар) и шест етничких група (Срби, Мађари, Роми, Хрвати, Црногорци и Албанци). Измена у односу на оригиналну скалу социјалне дистанце (Францешко и сар., 2005) јесте то што су као етничка група искључени Русини, будући да на подручју на коме је истраживање спроведено готово да нема припадника ове нације. Уместо Русина у скалу социјалне дистанце увршћени су Црногорци. Ученици су за сваку групу процењивали прихватљивост за сва четири типа односа. У истраживању су друге нације коришћене како би се омогућила компарација са резултатима добијених приликом мерења социјалне дистанце према Ромима.

За добијање квалитативних података о социјалној дистанци коришћена је метода фокус групе.

Процедура истраживања

Ученици четвртог и осмог разреда су испитани групно помоћу упитника. У испитивању је учествовало шест одељења, а испитивање сваког одељења је захтевало пола школског часа. Током давања инструкције за попуњавање упитника јасно је наглашено да се питања у упитницима односе на етничке групе генерално, а да се ни у једном тренутку не мисли на неку одређену особу.

У циљу добијања квалитативних података о социјалној дистанци реализоване су две фокус групе (једна са ученицима IV разреда и друга са ученицима VIII разреда) у којима је било по девет учесника. Групе су биле уједначене не по полу и школском успеху. Физички и социјални услови су били оптимални; временски су трајале 45 до 60 минута.

КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Социјална дистанца на целокупном узорку

У Табели 2 су приказани проценти и фреквенце ученика, на нивоу узорка у целини, који не би прихватили да припадници српске, мађарске, ромске, хрватске, црногорске и албанске националности живе у њиховој улици, иду у њихову школу, седе са њима у истој клупи или буду њихови пријатељи.

Табела 2. *Врсте социјалних односа које ученици не би прихватили*

		Срби	Мађари	Роми	Хрвати	Црногорци	Албанци
Живи у	f	4	22	41	37	15	65
твојој							
улици	%	3	15	27	25	10	43
Иде у	f	1	25	21	38	9	65
твоју							
школу	%	1	16	14	25	6	43
Седи са	f	4	49	70	57	26	89
тобом у							
клупи	%	3	32	46	38	17	59
Буде	f	2	34	45	51	17	83
твој							
другар	%	1	22	30	34	11	55

Применом анализа статистике закључивања добијено је да постоје статистички значајне разлике у социјалној дистанци према припадницима појединих националности. Забележена је социјална дистанца према припадницима ромске националности ($t(150) = 10,429$, $p < 0,01$), као што се види на основу резултата који су приказани у Табели 3.

Табела 3. Степен укупне социјалне дистанце

Етничка група	min	max	AS	SD
Срби	0	4	0,07	0,42
Мађари	0	4	0,86	1,31
Роми	0	4	1,18*	1,39
Хрвати	0	4	1,21*	1,63
Црногорци	0	4	0,44	0,98
Албанци	0	4	2,01*	0,98

Напомена: * социјална дистанца значајно изражена на нивоу 0,01

Највећа социјална дистанца је добијена код односа који подразумева седење у клупи са учеником друге националности, што се разликује од претпостављеног да ће највећа социјална дистанца бити присутна приликом избора другара другачије националности (Табела 4). Такође, добијени резултати показују да је највећа дистанца присутна за седење у клупи, а најмања за однос када други ученик треба да иде у исту школу ($t(150) = 14,268$, $p < 0,01$).

Уколико се у анализу узму само Роми, налази се потврђују. Као што видимо из Табеле 2 највећа социјална дистанца је добијена код односа који подразумева седење у клупи (46% ученика не би прихватило да седи у клупи са ученицима ромске националности), а најмања за однос када ученици ромске националности треба да иду у исту школу (само 14% не би прихватило да они иду у исту школу, док остали, њих 86% ученика, то прихватају).

Табела 4. Степен неприхваћености појединих врста односа

	min	max	AS	S
Живи у твојој улици	0	6	1,23	1,44
Иде у твоју школу	0	6	1,05	1,3
Седи с тобом у клупи	0	6	1,95*	1,68
Буде твој другар	0	6	1,54	1,5

Напомена: * социјална дистанца значајно изражена на нивоу 0,01

Полне и узрастне разлике у социјалној дистанци према Ромима

У Табели 5 су приказани проценти и фреквенце ученика подељених по полу, који одређене односе са одређеним етничким групама не би прихватили.

Табела 5. Полне разлике и врсте социјалних односа које ученици не би прихватили

			Живи у твојој улици	Иде у твоју школу	Седи са тобом у клупи	Буде твој другар
Срби	М	f	0	0	2	0
		%	0	0	2,4	0
	Ж	f	4	1	2	2
		%	6	1,5	3	3
Мађари	М	f	18	19	34	23
		%	21,2	22,4	40	27,1
	Ж	f	4	6	15	11
		%	6	9	22,4	16,4
Роми	М	f	29	16	39	25
		%	34,1	17,6	45,9	29,4
	Ж	f	12	6	31	20
		%	17,9	9	46,3	29,9
Хрвати	М	f	33	33	43	39
		%	38,8	38,8	50,6	45,9
	Ж	f	4	5	14	12
		%	6	7,5	20,9	17,9
Црногорци	М	f	10	5	16	11
		%	11,8	5,9	18,8	12,9
	Ж	f	5	4	10	6
		%	7,5	6	14,9	9
Албанци	М	f	46	45	55	54
		%	54,1	52,9	64,7	63,5
	Ж	f	20	20	34	29
		%	29,9	29,9	50,7	43,3

Користећи t-тест за тестирање разлика у дистанци према Ромима између дечака и девојчица, увиђа се да нема разлике међу њима она је код обе групе присутна. Анализирајући дистанцу према другим нацијама утврђено је да дечаци имају израженију дистанцу, као и већу дистанцу за све врсте односа – они су мање спремни од девојчица да ступе у било који лични однос са било којом нацијом, а нарочито је то изражено за однос седење у клупи са дететом друге националности ($t(149) = 2,464, p < 0,05$).

Табела 6. Полне разлике у социјалној дистанци

	М		Ж	
	AS	SD	AS	SD
Срби	0,02	0,1	0,13	0,6
Мађари	1,12**	1,5	0,54**	0,9
Роми	1,29	1,5	1,05	1,2
Хрвати	1,76	1,8	0,52	1
Црногорци	0,5	1	0,37	0,8
Албанци	2,38**	1,8	1,54**	1,7
Живи у твојој улици	1,62	1,5	0,73	1,2
Иде у твоју школу	1,39	1,3	0,63	1
Седи са тобом у клупи	2,25*	1,7	1,58*	1,5
Буде твој другар	1,81	1,5	1,19	1,3

Значајност t-теста у разликама у социјалној дистанци између дечака и девојчица:

* значајно на нивоу 0,05

** значајно на нивоу 0,01

У Табели 7 су приказани проценти и фреквенце ученика подељених по узрасту, који не би прихватили одређене односе са различитим етничким групама.

Табела 7. Узрасне разлике и врсте социјалних односа које ученици не би прихватили

			Живи у твојој улици	Иде у твоју школу	Седи са тобом у клупи	Буде твој другар
Срби	VIII	f	0	0	0	0
		%	0	0	0	0
	IV	f	4	1	4	2
		%	5,6	1,4	5,6	2,8
Мађари	VIII	f	9	10	25	17
		%	11,1	12,3	30,9	21
	IV	f	13	15	24	17
		%	18,3	21,1	33,8	23,9
Роми	VIII	f	18	8	33	23
		%	22,2	9,9	40,7	28,4
	IV	f	23	13	37	22
		%	32,4	18,3	52,1	31
Хрвати	VIII	f	27	28	37	33
		%	33,3	34,6	45,7	40,7
	IV	f	10	10	20	18
		%	14,1	14,1	28,2	25,6

			Живи у твојој улици	Иде у твоју школу	Седи са тобом у клупи	Буде твој другар
Црногорци	VIII	f	7	3	13	9
		%	8,6	3,7	16	11,1
	IV	f	8	6	13	8
		%	11,3	8,5	18,3	11,3
Албанци	VIII	f	42	42	53	54
		%	51,9	51,9	65,4	64,7
	IV	f	24	23	36	29
		%	33,8	32,4	50,7	40,8

Користећи t-тест за тестирање разлика у дистанци према Ромима између старијих и млађих ученика (Табела 8), уочава се да разлике не постоје за дистанцу према Ромима: и млађи (IV разред) имају изражену социјалну дистанцу према њима, као и старији ученици (VIII разред). Однос који им највише смета јесте да седе у клупи са дететом ромске националности, и то важи и за старије и за млађе.

Табела 8. Узрасне разлике у социјалној дистанци

	IV		VIII	
	AS	SD	AS	SD
Срби	0,16	0,6	0	0
Мађари	0,99	1,4	0,75	1,2
Роми	1,36	1,4	1,02	1,4
Хрвати	0,83*	1,3	1,54*	1,8
Црногорци	0,5	0,9	0,4	0,9
Албанци	1,6*	1,7	2,36*	1,8
Живи у твојој улици	1,17	1,5	1,27	1,41
Иде у твоју школу	0,97	1,4	1,12	1,3
Седи са тобом у клупи	1,91	1,7	1,99	1,6
Буде твој другар	1,37	1,5	1,68	1,4

Значајност t-теста у разликама у социјалној дистанци између млађих и старијих:

* значајно на нивоу 0,01

Социјална дистанца и контакт са Ромима

Постоји статистички значајна разлика у изражености социјалне дистанце код ученика који имају и који немају контакт са Ромима (Табела 9) у том смеру што ученици који су са њима често у контакту имају мању социјалну дистанцу према њима ($F(1,150) = 10,007$, $p < 0,05$). Такође, ученици који често имају контакте са Ромима имају знатно мању дистанцу и према Мађарима ($F(1,150) = 5,672$, $p < 0,05$).

Табела 9. *Оствареност контакта са Ромима и степен социјалне дистанце*

			Срби		Мађари		Роми		Хрвати		Црногорци		Албанци	
	min	max	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD
ДА	0	4	0,03	0,3	0,58	1,1	0,79	1,3	1,08	1,5	0,27	0,8	2,14	1,7
НЕ	0	4	0,11	0,5	1,08	1,4	1,49	1,4	1,32	1,7	0,58	1,2	1,91	1,8

Квалитативна анализа

Следе сумирани налази квалитативне анализе података добијених у фокус групама у четвртном и осмом разреду, илустровани појединим примерима.

Фокус група у IV разреду

Када се разматра однос да *Роми живе у истој улици*, деца су изјављивала да би их било срамота да Роми живе у њиховој улици јер: „пишу свашта по зградама, псују, туку се по улицама; јер би „обијали нешто, крали би кад идем у цркву а они просе, носе црне наочаре, као да су слепи, а у ствари варају“; „здрави су и читави а просе, а могу да раде“. Девојчице су се ипак оградили и изјавиле да им то све зависи од њиховог понашања, да има и бољих и горих Рома као што има бољих и горих Срба.

За следећи однос – да *Роми иду у њихову школу* – одговори су били условни, односно, ученицима не би сметало ако Роми не раде неке ствари које иначе често раде: „лоше се понашају; „туку се“; „говоре ружне речи“; „изазивају друге, псују, краду, изазивају учитеље“; „растурају шах у библиотеци, то често раде, а раде то и Срби“. На крају су закључили „Не бисмо волели да иду у школу!“ сви осим једне девојчице која је све време ћутала и онда рекла: „Ја не бих имала ништа против јер и они су на неки начин деца“. Оно што је било забрињавајуће у одговорима ученика јесу примери насиља које наводе: „Она браћа Роми, дирају наше другаре и ми скачемо да их бранимо“.

Када се разматра однос да *Роми седе са њима у клупи*, ученици су углавном давали негативне одговоре: „можда украду паре за ужину, хемијске, пишу по сточићу“; „Ром би ми разбацивао ствари и жврљао би по мојој свесци“; „они се јуре по ходнику“ и сл. Било је и одговора као што су ови: „ако се Ром лепо понаша, добар је и не прави проблеме онда је у реду“; „можда бих имала против ако би узимали моје ствари“; „зависи како се понашају, то важи за све, и за Србе“, и то су углавном наводиле девојчице.

На питање о томе да *им Ром буде друг* су исто говорили да то зависи од понашања, а неки су дали примере: „један Ром је мој друг, мој рођак Србин се дружи са Ромом и најбољи му је друг, тај је Ром добар, ја га прихватам као Србина који се мало разликује од нас, има мало другачију боју коже”. Деца не би ступала у овако близак однос са Ромима јер како кажу: „Можда нас навуче да радимо нешто лоше”. Они су сигурни да би их Роми „навукли да раде лоше ствари”, дали су пример и једног дечака који се „покварио због Рома сто посто” и од доброг дечака постао наркоман и лопов који више ни не иде у школу.

Фокус група у VIII разреду

У осмом разреду је такође било супротстављених ставова. На питање да ли би имали нешто против да *Роми живе у њиховој улици*, испитаници су наводили да то не зависи само од Срба већ од Рома, јер су нпр. једног дечака који иде с њима у разред лепо прихватили, а „остали Цигани неће да се друже са нама”. Такође су у покушају да схвате и себи самима објасне зашто мисле да су Роми другачији од Срба, рекли: „Сви мислимо да су Роми испод нас, тако и други народи мисле за нас, да су нижи од нас јер су мањина”; „немају ни државу”.

Испитаници су навели да немају ништа против тога да *Роми иду у њихову школу*, али су ипак рекли да знају да су они „на гласу да се туку”; „не воде рачуна о хигијени”. У покушају да оствари боље разумевање Рома, једна девојчица је изјавила да иако сви сматрају да су Роми весели и да су задовољни, да ипак старији људи и нису тако весели као млађи „јер кад дођу у године имају проблема да школују децу” и да би стога сви требало да имају разумевања за њихову децу која иду у редовну школу.

На питање да ли би имали нешто против да *седе с Ромом у клупи*, прво су изјавили да немају ништа против, али су такође рекли да су они прљави и да би им то сметало ако би седели с њима у клупи („сматрамо да се не купају”; „више породица живи у истој кући, па немају могућности да обезбеде топлу воду”).

Испитани ученици не би имали ништа против да *им Ром буде друг*, будући да већ имају једног дечака ромске националности у одељењу за кога кажу да им је „супер друг”: „није до нас само, већ и до њих, остали Цигани неће да се друже са нама”. Дакле, за дружење је ипак пресудно да обе стране покажу разумевање. Размишљајући о томе да ли би се дружили са неким кога су тек упознали и за кога су прво сазнали да је Ром, рекли су: „Многи људи узму у обзир то да је неко Ром када с упознају са њим”. Покушали су да одговоре на питање зашто је то тако и размишљали о томе да су они слабих материјалних могућности, али и да има пуно предрасуда „не желе да се истичу међу нама и одустају”; „неки су лењи, неће да раде”. Не би се

дружили са њима и због тога што долазе у сукобе, навели су примере и физичког насиља „нас су прошле године Роми напали“; „немају васпитање“; „љубоморни су на Србе“; „краду да би ишли у затвор јер тамо побегну од дуговања и да би имали где да спавају“.

Анализа дискусија у фокус групама

Приликом анализе одговора ученика у обе фокус групе, уочава се да ступање у одређене односе различитог нивоа блискости зависи од појединачног случаја, као и од личног искуства, те да, како односи постају интимнији деца више наводе неке стереотипе о Ромима као разлоге за одбијање односа. Још једна заједничка карактеристика која се уочава у обе фокус групе односи се на динамику ставова. Углавном су у почетку, на прва питања, скоро сви ученици одговарали позитивним ставом (не бих имао/ла ништа против), а онда како је дискусија текла, јављали би се неки примери у којима су Роми негативно описани и онда би и ставови постајали негативнији, те би свако проналазио разлоге против ступања у одређени однос са Ромима.

Током квалитативне анализе одговора ученика уочавају се полне и узрастне разлике. Што се тиче полних разлика, у обе фокус групе девојчице су имале позитивније и либералније ставове према Ромима, у односу на дечаке који су имали негативније и екстремније ставове. Девојчице су на све негативне коментаре дечака о Ромима покушавале да пронађу неко објашњење и образложење и давале су толерантније одговоре са више емпатије.

Што се тиче узраста, уочава се да ученици IV разреда имају израженију дистанцу према Ромима у односу на ученике VIII разреда, који имају мање изражену дистанцу. Старији испитаници, а нарочито девојчице, трудили су се да схвате и изразе разумевање за одређене особине Рома, док су ученици четвртог разреда мање емпатични. Премда овај закључак није у складу са резултатима квантитативне анализе, где нема разлике међу узрастима, он ипак не треба да изненађује јер су деца млађег узраста когнитивно егоцентрична и самим тим мање усмерена на разумевање појава и људи у својој околини (Пијаже и Инхелдер, 1978). У складу са Пијажеовом теоријом когнитивног развоја, и дечје предрасуде су пре последица стадијума когнитивног развоја и пратеће потребе поједностављивања социјалног света, те стога немају нужно негативно значење у поређењу са предрасудама одраслих (Маричић, 2009). Још једно објашњење налаза да је дистанца мање изражена код ученика VIII разреда јесте и могућност да старији испитаници приликом давања усмених одговора током фокус групе узимају у обзир и то у којој мери је њихов одговор социјално пожељан.

ДИСКУСИЈА

Могли бисмо рећи да су и даље актуелна истраживања социјалне дистанце према Ромима, а посебно ће ова тема бити важна, с обзиром на настојања да се обезбеди инклузија Рома у све сегменте друштва, а пре свега у образовни систем. Наши подаци указују на то да код испитаника постоји социјална дистанца према Ромима. Резултати добијени у овом истраживању показују да одређени број ученика не би желео да живи у улици са Ромима (27%), да Роми иду у њихову школу (14%), да седе са њима у клупи (46%), али ни да Роми буду њихови другари (30%). За разлику од истраживања које су спровели Францешко и сарадници (Францешко и сар., 2005), где је добијено да деца најмање смета да буду другари са Ромима, у овом истраживању је добијено да ученицима најмање смета да Роми иду у њихову школу. Овакав резултат се може очекивати уколико као тачну прихватимо претпоставку да испитаници са Ромима већ иду у школу, те да су се навикли на ту чињеницу и на одређени начин су је прихватили. Однос који ученицима највише смета јесте да седе са Ромима у клупи, што се поклапа са налазима претходног израживања (Францешко и сар., 2005).

Дакле, социјална дистанца је највиша када је реч о седењу у истој клупи, а не о односу који подразумева дружење. Добијени резултат може потицати од тога што друга деца Роме виде као оне који не одржавају личну хигијену, као оне који ће их ометати током рада, чак их и нападати. Такво објашњење поткрепљују подаци добијени приликом анализе дискусија у фокус групама, као и у претходним истраживањима која су се бавила анализом стереотипа о Ромима (у великом броју случајева испитивани ученици сматрају да су Роми прљави, као и да су опасни) (Францешко и сар., 2005). Интересантан је налаз да би ученици у однос за који се теоријски претпоставља највећа дистанца (дружити се са Ромом), ступили у једнаком броју случајева, као и у однос који подразумева најмању дистанцу – Ром живи у мојој улици. Изгледа да ученици Роме ипак на неки начин опажају као потенцијалне другаре или бар као другове из одељења (Францешко и сар., 2005), са којима проводе одређено време сваког дана у школи. Такође, анализа дискусија у фокус групама је показала да су ученици склони да наведу примере ситуација када се друже са Ромима, и да их окарактеришу као другаре, а нарочито онда када су и Роми спремни да уђу у такав однос са Србима. Међутим, анализа одговора деце која су била учесници фокус група указује и на то да они сматрају да Роми често сами одбијају контакт са неромском популацијом.

Анализе одговора ученика различитог узраста су показале да се са годинама не мења социјална дистанца према Ромима, она је висока и код млађих и код старијих ученика. Међутим, резултати добијени на основу квалитативне анализе показали су да ученици четвртог разреда имају израженију социјалну дистанцу према Ромима у односу на ученике осмог разреда.

Даље, анализа по полу је указала да не постоје разлике између дечака и девојчица у изражености социјалне дистанце према Ромима, али и да дечаци за све врсте односа имају веће дистанце – они су мање спремни од девојчица да ступе у било који лични однос са било којом нацијом. Ови налази се потврђују и у фокус групама. То може бити последица чињенице да се девојчице у нашем друштву васпитавају да буду толерантније, те да буду блаже приликом оцењивања различитости, док је код дечака другачија ситуација, они су много екстремнији у својим ставовима, што може бити резултат утицаја социјалног окружења. Такође, овај резултат се може тумачити и у светлу налаза да друштво много више санкционише нестереотипно понашање мушкараца него жена (Macrae, Stangor & Hewstone, 1996), те су самим тим дечаци склонији да дају изјаве које су много више стереотипне (нпр., да су Роми прљави, агресивни и сл.).

Резултати указују и на то да деца која имају прилике да време проводе са Ромима имају мање изражену социјалну дистанцу према њима, што иде у прилог теорији да контакт са другом децом доводи до смањења социјалне дистанце и предрасуда (Шериф и Шериф, према: Rot, 2006; Fichten, 2005). Интересантно је да и сам контакт са Ромима доводи до мање социјалне дистанце према другим групама, у овом случају према Мађарима, што може указивати на то да сам контакт са неком групом која није она којој појединац припада, доводи до неке врсте освешћивања и смањења дистанце и према другима.

Анализа у фокус групама је показала да су негативни стереотипи према Ромима у великој мери присутни, али и да су засновани на личном искуству у одређеном броју случајева. Подаци сликовито илуструју да Роми живе на маргини друштва у коме већинско становништво чине Срби. Такође, ученици наводе различите примере сукоба који су неретко и у облику физичког насиља, а који се скоро свакодневно дешава на релацији између ове две етничке скупине. Роме махом опажају као оне који не раде, који су сиромашни и необразовани, не воде рачуна о хигијени и генерално се лоше понашају. Ученици износе да су спремни да ступе у различите видове односа са Ромима у зависности од њиховог понашања према Србима.

ЗАКЉУЧАК

Подаци упућују на чињеницу да дистанца према Ромима постоји, без обзира на узраст ученика или њихов пол. Социјална дистанца према Ромима може потицати како од утицаја социјалне средине тако и од личне импресије која се ствара током међуљудских контаката. Охрабрујући податак је да ученици који имају више контаката са Ромима имају и мање изражену дистанцу према њима, што може бити и један од подстицаја за даље спровођење образовне инклузије, која се у Србији спроводи од 2009. године. Међутим, сам контакт није у потпуности довољан, с обзиром да се тек при анализи квалитативних података јасно уочава да су ученици склони давању социјално пожељних одговора и да у знатној мери задржавају неке од стереотипа који се везују за Роме. Стога сматрамо да рад на смањењу социјалне дистанце није једноставан и да овај проблем није лако решив, поготово због његове вишегодишње присутности. Толеранција је индивидуални став према некоме ко се по нечему разликује, али такође представља и став који се гради кроз васпитање и образовање, односно процес социјализације. Уз повећан труд и залагање не само наставника, већ и родитеља, као и шире друштвене заједнице на освешћивању стереотипа и предрасуда кроз стратешки приступ могуће је повећати толеранцију према Ромима као и њихово прихватање.

Литература

- Биро, М., Логар-Ђурић, С. и Богосављевић, С. (2000). Политички утицај провладних и независних медија у Србији. *Нова српска политичка мисао*, 7(1–2), 227–242.
- Biro, M., Mihić, V., Milin, P. i Logar-Đurić, S. (2002). Did socio-political changes in Serbia changed the level of authoritarianism and ethnocentrism of citizens?. *Psihologija*, 35(1–2), 37–47.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring Social Distance. *Journal of Applied Sociology*, 299–308.
- Verkuyten, M. & Kinket, B. (2000). Social Distances in Multy Ethnic Society: The Ethnic Hierarchy among Dutch Preadolescents. *Social Psychology Quarterly*, 63(1), 75–85.
- Ђорђевић, Д. В. (2002). Social, ethnic and religious distance towards Roma of Serbia: Empirical report for 1999–2002. U Lj. Mitrović, D. Ђорђевић i D. Todorović (ur.): *Globalizacija, akulturacija i identitet na Balkanu* (257–266). Niš: Filozofski fakultet.
- Ђорђевић, Д. В. (2004). The Roma from the southeastern Serbia and “the others”. U Lj. Mitrović, D. Ђорђевић i D. Todorović (ed.): *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o*

- regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu: preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji* (127–138). Niš: Filozofski fakultet.
- Ђуровић, Б. (2002). Социјална и етничка дистанца према Ромима у Србији. *Facta Universitatis – series: Philosophy, Sociology and Psychology*, 2(9), 667–681.
- Žeželj, I., Jakšić, I. & Jošić, S. (2015). How contact shapes implicit and explicit preferences: Attitudes toward Roma children in inclusive and non-inclusive environment. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(5), 263–273.
- Жолт, Л. и Коковић, Д. (2005). Етничка дистанца у Војводини. *Социолошки преглед*, 39(3), 251–264.
- Jaffe, J. (1967). Attitudes and interpersonal contact: Relationships between contact with the mentally retarded and dimensions of attitude. *Journal of Counseling Psychology*, 14(5), 482–484.
- Јакшић, Б. (2002). Роми између дискриминације и интеграције – Друштвене промене и положај Рома. *Филозофија и друштво XIX–XX*, 333–355.
- Кајон, Ј., Михаић, В. и Францешко М. (2007). Социометријски статус ромске и неромске деце у основној школи. *Педагошка стварност*, 53(1–2), 99–110.
- Kende, A., Handarics, M. & Lášticová, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12–27.
- Кузмановић, Б. (1994). Социјална дистанца према појединим нацијама. У М. Лазивић (ур.): *Разарање друштва: Југословенско друштво у кризи 90-тих*. Београд: Филип Вишњић.
- Löw Станић, А. (2014). Предрасуда и приказивање Рома у медијима: може ли једна телевизијска емисија повећати међугрупну толеранцију? *Друштвена истраживања*, 23(2), 303–325.
- Маграе, С. Н., Stangor, C. & Hewstone, M. (1996). *Stereotypes & Stereotyping*. New York: The Guilford Press.
- Маричић, Ј. (2009). Теорија и истраживања предрасуда у дечијој доби. *Психологијске теме*, 18(1), 137–157.
- Мићевић, Ј. (2005). Разлике у ставовима према маргиналним групама између родитеља и њихове деце. *Психологија*, 38(2), 167–179.
- Михаић, В. и Михаић, И. (2003). Познајем, прихватам, поштујем – истраживање етничке дистанце код деце и њихових родитеља. *Психологија*, 36(2), 167–182.
- Миладиновић, С. (2008). Етничка и социјална дистанца према Ромима. *Социолошки преглед*, 42(3), 417–437.
- Пантић, Д. Ј. (1996). Промене у етничким стереотипима Срба. *Социологија*, 38(4), 561–583.
- Пијаже, Ж. и Инхелдер, Б. (1978). *Интелектуални развој детета*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Поповић, М., Опалић, П., Кузмановић, Б., Ђукановић, Б. и Марковић, М. (1988). *Ми и они другачији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Пухало, С. (2003). Етничка дистанца грађана Републике Српске и Федерације БиХ према народима бивше СФРЈ. *Психологија*, 36(2), 141–156.
- Radoš, S., Zdraveva, M. & Žeželj, I. (2019). Status Dynamics in the Classroom: Roma Children's Implicit and Explicit Preference for Majority Children Across Age Groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 50(4), 577–593.
- Raduški, N. (2004). Romska nacionalna manjina u Srbiji – demografske tendencije i problemi. *Migracijske i etničke teme*, 20(4), 433–445.
- Рот, Н. (2006). *Психологија група*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Секел, Ј. (2000). Етничка дистанца, ксенофобија и етнонационалистичка манипулација. *Социологија*, 1, 1–24.
- Todorović, D. (2004). Romas about other: Social distance od the Romas from southeast Serbia from Serbs, Bulgarians and Albanians. У Јб. Митровић и сар. (ур.): *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану: Прелиминарни резултати емпиријских истраживања у југоисточној Србији* (113–126). Ниш: Филозофски факултет.
- Todorović, D. M., Milošević, L. i Đorđević, D. B. (2002). Social distance of Romas of southwestern Serbia towards members of other nations and national minorities. У Јб. Митровић, Д. Ђорђевић и Д. Тодоровић (ур.): *Глобализација, акултурација и идентитет на Балкану* (267–273). Ниш: Филозофски факултет.
- Требејшанин, Ж. (2004). *Речник психологије*. Београд: Стубови културе.
- Triandis, H. C. & Triandis, L. M. (1962). A Cross Cultural Study of social distance. *Psychological Monographs: General and Applied*, 76(21), 1–21.
- Turjačanin, V. (1999). *Etnička distanca kod mladih u Republici Srpskoj*. Naučni skup „Емпиријска истраживања у психологији” (11–12. фебруар 1999). Београд: Филозофски факултет.
- Fichten, C. S., Schipper, F. & Cutler, N. (2005). Does volunteering with children affect attitudes toward adults with disabilities? A prospective study of unequal contact. *Rehabilitation Psychology*, 50(2), 164–173.
- Францешко, М., Мухић, В. и Кајон, Ј. (2005). Социјална дистанца и стереотипи према Ромима код деце новосадских основних школа. *Психологија*, 39(2), 167–182.
- Хавелка, Н., Поподић, Д. и Кузмановић, Б. (2004). *Методе и технике социјално-психолошких истраживања*. Београд: Центар за примењену психологију Друштва психолога Србије.
- Хрватић, Н. (2004). Роми у Хрватској: Од миграција до интеркултуралних односа. *Миграцијске и етничке теме*, 20(4), 367–385.
- Šlezak, H. i Šakaja, L. (2012). Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima. *Croatian Geographical Bulletin*, 74(1), 91–109.

Marija S. Smudja

EyeSee, Belgrade

Sladjana R. Lukovic

University of Kragujevac, Faculty of Education in Uzice

Danijela S. Petrovic

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

SOCIAL DISTANCE AND THE STRUCTURE OF STEREOTYPES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS TOWARDS ROMA: QUANTITATIVE AND QUALITATIVE ANALYSIS

Summary

Social distance has been the subject of numerous research papers; the issue of researching social distance toward Roma is especially important. There are several aims of our study. The basic goal of the research is to determine the existence and intensity of social distance towards Roma held by primary school students. The specific goal of the research is to determine the differences in the presence of social distance held by students who often interact with Roma children, as well as those who rarely interact with them. The research sample consisted of 152 participants (71 fourth-grade students and 81 eighth-grade students; 85 boys and 67 girls). The Bogardus's Scale, modified for children, was used for researching the social distance. Furthermore, the research implied two focus groups for the qualitative data to be obtained. The results showed the existence of social distance toward Roma students. Furthermore, according to this data, the least desirable relationship was sitting in the same school bench with Roma children, whereas the most acceptable relationship was going to the same school with Roma. Moreover, it was established that students having more relationships with Roma had lower social distance toward them as well. Qualitative data analysis shows higher level of negative stereotypes and attitudes toward Roma. It is essential to combine quantitative and qualitative measures for the purpose of getting the unbiased description of social distance toward Roma.

Keywords: *social distance, Roma, students, focus groups, Bogardus scale.*